Monda/mondott/mond vala/mondott vala – a korai magyar múlt idők számítógépes korpuszvizsgálatban

Halász Dávid

1. Bevezetés

A kései ómagyar korban a *-t(t)* igei toldalék, amely eredetileg egy befejezettséget jelölő aspektusjel volt, kezdte átvenni az *-á/-é*[1] múltidő-jel szerepét (É. Kiss 2013: 71). Ez a folyamat hatással volt a befejezett múlt idő szerkezetére (pl. *ment vala → ment volt)* és a befejezetlen múlt idő összetett alakjaira (pl. *megy vala → ?megy volt)* egyaránt. A bemutatandó számítógépes elemzés azt bizonyítja, hogy a *-t(t)* ezen szerepátvétele merőben másképpen hatott a két fent említett összetett múlt időre. Kijelenthető, hogy a befejezett múlt idő megváltozott alakjában életképes maradt, meg tudott újulni, és még az 1700-as évek második felében is használatban volt. Ezzel szemben a befejezetlen múlt idő új alakjában nem tudott elterjedni, ezért jóval előbb elkezdődött a nyelvből való kikopása ezen összetett formájában, mint a befejezett múlt esetében.

Az ómagyar kori nyelvemlékekben (896–1526) még gyakoriak voltak az olyan komplex múlt idejű alakok, mint a már említett *-t(t) + vala* típusú befejezett múlt (pl. *mondott vala*) és a *Ø + vala* típusú befejezetlen múlt (pl. *mond vala*). Az ómagyar kor vége felé és a középmagyar korban (1526–1772) ezek száma folyamatosan csökkent, és párhuzamosan felbukkantak olyan módosult alakjaik is, amelyek változatlanul ugyanazt az aspektust és időt jelölték, de a *vala* helyét átvette a *volt*: *-t(t) + volt* (befejezett), pl. *mondott volt,* és *Ø + volt* (befejezetlen), pl. *mond volt*. E cikk témája ennek a tendenciának a szemléltetése informális és formális szövegeket egyaránt feldolgozva, négy célt határozva meg:

Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2020. *Nyelvelmélet és diakrónia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 115–136.

[1] A cikkben az *-a/-e, -á/-é* jeles elbeszélő múlt időre röviden mint *-á/-é* jeles múlt időre fogok hivatkozni.

1. Megválaszolni, miképpen változott meg a befejezett, illetve a befejezetlen összetett múlt idő az ómagyar kor végétől egészen a középmagyar kor végéig; továbbá:

2. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy vajon a két igeidőben egyformán szorította-e ki a *-t(t)-* vagy *Ø + vala* összetett alakot a *-t(t)-* vagy *Ø + volt* összetett alak, egyáltalán megfigyelhető-e a szövegekben – formális és informális korpuszokat külön vizsgálva – ezen tendencia. A programkód ehhez a ponthoz írt szakasza mindkét múlt idő mindkét lehetséges megjelenését keresi egy adott évben külön-külön számlálva és elraktározva őket az adott év szerint. Az ezek alapján leképezett előfordulások arányait a cikk végén diagramokon ábrázolom.

3. Annak kimutatása, hogy a puszta *vala* és *volt* előfordulások hogyan változtak ez idő alatt egyenként és egymáshoz viszonyítva, a *vala* és *volt* csak azon előfordulásait tekintetbe véve, ahol nem egy összetett múlt idő részét képezik, azaz nem köthetők az összetett múlt időkben lévő idő jelölésének szerepéhez.

4. Megvizsgálni, hogy vajon azonos ütemben követik-e a formális szövegek az informális szövegek változásait. Ez a negyedik pont azt a hipotézist kívánja alátámasztani, hogy a nem az élőbeszédet lejegyző írásos emlékek, tehát a formális dokumentumok mindig a nyelv egy korábbi állapotát tükrözik az informális dokumentumokhoz viszonyítva.

Annak érdekében, hogy a kutatás és annak folyamata transzparens legyen, ugyanakkor az esetleges általam vétett hibák jobban szűrhetőek legyenek, a jelen tanulmányban felhasznált teljes szövegállomány, illetve a kutatás különböző fázisaihoz köthető szkriptek és azok kimenetei publikus formában, leírással együtt megtekinthetőek egy GitHub repozitóriumban.[2]

2. A vizsgált anyag bemutatása

Kétfajta szövegtípusból nyertem ki az adatokat: informális és formális korpuszokból. Erre azért volt szükség, mert mind a két dokumentumtípus különböző aspektusából láttatja az aktuális nyelvi állapotokat. Az informális korpusz közelebb visz minket a nyelv akkori beszélt formájához, míg a formális párja az emelkedettebb nyelvhasználatba enged betekintést. A következő két pontban a felhasznált korpuszok jellemzői kerülnek bemutatásra.

2.1. Informális korpusz

Ha a köznapi beszédhez közelebb álló szövegeket szeretnénk elemezni, jó kiindulási pont a korabeli informális dokumentumokat feldolgozni. A forrásom ezen a téren az MTA Nyelvtudományi Intézetének Ó- és középmagyar történeti magánéleti korpusza (TMK)[3] volt.

A TMK egy olyan ó- és középmagyar, nyilvánosan elérhető adatbázis, amelynek szövegei teljes terjedelmükben normalizálva és morfológiailag annotálva vannak, emellett felhasználóbarát keresőrendszer segítségével kutathatóak a

[2] https://github.com/halaszd/szakdolgozat
[3] http://tmk.nytud.hu

hivatalos honlapon. Adatbázisa mintegy 1 millió 50 ezer szövegszónyi emlékből – magánlevelekből és peres eljárások jegyzőkönyveiből – épül fel, és 1485-től egészen 1771-ig datálható dokumentumokat tárol, metaadatolva (Novák et al. 2018; Dömötör et al. 2017). A tárolt adatok mindegyikét felhasználtam a befejezett, illetve befejezetlen múlt idő változásának vizsgálata során.

2.2. Formális korpusz

Formális korpuszként az MTA Nyelvtudományi Intézet Ómagyar korpuszának (Simon–Sass 2012; Simon 2014) szövegeit használtam fel.[4] A nyilvánosan elérhető Ómagyar korpusz az összes, ómagyar korból (896–1526) fennmaradt és néhány középmagyar kori (1526–1772) szövegemléket tartalmaz: 47 kódexet, 24 rövidebb szövegemléket és 244 misszilist, illetve 5 középmagyar bibliafordítást, így összesen 3,2 millió szövegszót tárol kereshető formában, metaadatolva. A legtöbb szövegemlék megtalálható betűhű formában, mondatokra bontva; egy részük normalizált változatban is olvasható, felhasználható, egy kisebb részük pedig morfológiailag is elemezve lett. Az oldalon fellelhető összes kódexet[5] és középmagyar bibliafordítást[6] felhasználtam, amely így összesen 52 nagyobb szövegemlék, nagyjából a szövegszók kétharmadának elemzését jelenti 1440-től egészen a középmagyar kor derekáig, 1626-ig.

3. Igeidők az ómagyar korban

3.1. Az igeidők szerkezeti felépítése

Az igeidők bemutatásánál a tanulmány É. Kiss (2013) elméletére támaszkodik. Az ómagyar korban még öt különböző igeidő volt használatos. Ebből kettő egyszerű igeidő, három pedig komplex, összetett igeidőként jelenik meg, amely kifejezi mind a referenciaidőt, mind pedig az eseményidőt, tehát az aspektust és az időt egyaránt. A komplex igeidőknél az aspektus jelölhet befejezett és befejezetlen/folyamatos nézőpontot, viszont eseményidőként csak jelen és múlt idő jelenhet meg.

Az *-and/-end* képzőről Abaffy (1992) kimutatta, hogy a feltételhez kötött, esetleges jövő időt jelölte, amely kizárólag alárendelt mondatokban szerepelt, azonban a jövő idő jeleként említi. A Magyar generatív történeti mondattanban Dékány (2013) amellett érvel, hogy az *-and/-end* nem tekinthető a jövő idő jeleként, ehelyett kimutatható, hogy csupán modális képző volt.

A külső és a belső idő elméleti meghatározását eltérő viszonyítási rendszerrel lehet megadni. A külső időt az esemény idejének a beszédidőhöz való viszonya határozza meg, míg a belső időt a referenciaidőnek az eseményidőhöz való viszonya írja le. Ha az eseményidő megelőzi a beszédidőt, akkor múlt időről beszélünk, ha egybeesik vele, jelenről, ha követi, úgy jövő időről van szó. A belső

[4] http://omagyarkorpusz.nytud.hu/
[5] http://omagyarkorpusz.nytud.hu/hu-codices.html
[6] http://omagyarkorpusz.nytud.hu/hu-bible_translations.html

idő befejezett nézőpontot fejez ki, amennyiben a referenciaidő az eseményidő egészét magában foglalja. Másképpen megfogalmazva: ha az elbeszélt időszakasznak a végpontja megelőz egy másik ige által kifejezett eseményidőt, akkor a belső idő befejezettként – más néven: perfektumként – jelenik meg, és egy már lezárult eseményt közvetít. A folyamatos vagy befejezetlen aspektus egy olyan időszakaszt jelöl, amelynek nem lehet kijelölni az eseményidő előtti végpontját, így egy lezáratlan történést közvetít. Ekkor az eseményidő foglalja magában a referenciaidőt, amely így az eseményidőnek csak egy részére terjed ki.

É. Kiss (2013: 60) a következő példákkal szemlélteti az öt eltérő igeidőt:

- jelen *mond*
- egyszerű múlt *monda*
- befejezett jelen *mondott*
- befejezetlen múlt *mond vala*
- befejezett múlt *mondott vala*

Az egyszerű jelennek a ragja zérus, az egyszerű múlt idő pedig az *-á/-é* jelet hordozza. A befejezett jelen az egyetlen olyan komplex igeidő, amely az idő és a perspektíva jelölését is a főigén fejezi ki, azaz egy igealakon belül jelenik meg a *-t(t)* befejezettségjel és a zérus időjel. Az összetett múlt idejű alakokban az aspektust a főige hordozza, míg az időt temporális létige fejezi ki. A személyrag minden esetben a főigén jelenik meg, nem a létigéhez csatlakozik. A régmúlt/befejezett múlt idő esetében *-t(t),* azaz a befejezettség jele kapcsolódik a főigéhez, amelyet a *vala* létige követ: *-t(t) + vala.* A folyamatos múlt időnél a főige jelen idejű alakot vesz fel, zérus raggal, amelyet úgyszintén a *vala* követ: *Ø + vala*.

3.2. Az igeidők funkciója

3.2.1. Jelen idő

Jelen időben az esemény ideje magában foglalja a beszédidőt. Ugyanolyan szerepet töltött be az ómagyar korban, mint a mai magyarban:

(1) ***Latiatuc*** *feleym zumtuchel mic* ***vogmuc*** (Halotti Beszéd)

3.2.2. Egyszerű múlt idő

Az egyszerű múlt időben – más néven: elbeszélő múltban – olyan események, eseménysorozatok jelennek meg, amelyeknek nincs közvetlen hatása a jelenre:

(2) *...es tyzen egy cyllagok ymadnanak enghemeth kyth mykoron hw attyanak es attyaffyaynak megh yelentet vona,* ***megh feddee*** *hwtet az hw attya, es* ***monda*** *Myt akar ez alom kyth lattal.* (JordK. 14)

3.2.3. Befejezett jelen idő

A befejezett jelen időnek az eseményideje megelőzi a beszédidőt, ugyanakkor a múltbeli, lezárult esemény következményét mint jelen állapotot közvetíti:

(3a) *oh Azonnẏom Eſmerze Engemet, ki mōda nem eſmerlek, eſ ez ven monda. En vagẏok attẏad. ki tegedet iſtenhez* ***fordeẏttottalak****. es mẏnden regulay erkelchre tegedet* ***thaneitottalak***. (PeldK. 85)

Az *iſtenhez fordeẏttottalak* egy jelen állapotot ír le, amelyben egy ember már istenhez van fordulva, azaz hisz istenben. Csakugyan igaz ez a követő részre, ahol az általános erkölcs már egy megtanított tulajdonságként fogalmazódik meg: *mẏnden regulay erkelchre tegedet thaneitottalak.*

(3b) *...mert èn* ***attam*** *ǫnèki gabonat bort 7 olait · 7 èzuſtǫt 7 araṅńat* ***megſokaſeitottam*** *nèki mellèkèt* ***tǫttènèc*** *Baalnac Azert megfordoloc 7 èluezem èn gabonamat ǫ idèiebèn* (BécsiK. 182)

A (3b) példában látszik, hogy az *attam* és a *megſokaſeitottam* is befejezett jelen állapotokat szemléltetnek. A két ige következményeként van gabonája – van mit ennie – a parázna anyának, mivel az Úr adott neki, éppen ezért vissza is lehet tőle venni azt, ha eljön az ideje: *èluezem èn gabonamat ǫ idèiebèn*.

É. Kiss felhívja rá a figyelmet, hogy a Bécsi kódex alábbi soraiban előforduló befejezett jelen és elbeszélő múlt kapcsolata élesen megvilágítja funkcióbeli különbségeiket:

(3c) *Oɾpha megapola ǫ napat 7* ***mėǵfoɾdola*** *Rvt ėggèſǫlè ǫ napaual Kinç mōda Noemi Ime te rokonod* ***mėǵfoɾdolt*** *ǫ nėpėhez 7 ǫ iſtènihėz* (BécsiK. 2; idézi: É. Kiss 2013)

Az elbeszélés során egyszerű múlttal írja le a szerző Orpha megfordulását: *mėǵfoɾdola*. Azonban közvetlenül azután, hogy Orpha megfordult, Noémi befejezett jelennel írja le Orpha állapotát Rutnak: *mėǵfoɾdolt*.

3.2.4. Befejezett múlt idő

A múlt idő kiegészülve a perfektum aspektusával egy másik ige eseményidejéhez viszonyítva egy már korábban lezárult eseményt tár elénk, mely egy korábbi referenciapontig terjed:

(4) a. *Megh emlekǫzwen azerth az alomrol kẏt neha* ***latot vala****, mōda hẅ.* (JordK. 14)
b. *mig nem el iǫne az magzat kinek* ***igert vala*** (DobrK. 184v)
c. *es ǫneki a palma agat es a ruhat meg mutata : mellet az angal iſtennec kezebǫl* ***hozot vala*** (TelK. 177–8)

Mindhárom példában megfigyelhető, hogy a *-t(t) + vala* egy múltbeli történés előtti eseményre utal. A (4a) mondatban a *mōda,* a (4b)-ben az *el iǫne,* a (4c) alatti példában pedig a *meg mutata* és az *ada* igékhez viszonyul a példákban szereplő elbeszélés aspektusa előidejűséget formálva.

3.2.5. Befejezetlen múlt idő

A múltban huzamosabb, meghatározatlan ideig zajló, esetleg ismétlődő folyamatok a befejezetlen múlt idő/imperfectum praeteritum szerkezetében jelennek meg.

(5a) *Suſāna* ***bèmegē uala*** *7* ***iar uala*** *ǫ ferienèc gimǫlč kèrtebèn Es* ***lat't'ac vala*** *ǫtèt a·uenec egmenden napon bèmenètte 7 te ſ toua iaratta 7 gerièdenec ǫ keuanſagara Es èl fordeitac ǫ èrtèlmekèt 7 lehaitac ǫ zèmekèt hog ne latnac meńńèt ſe èmlèkeznenèc meg igaz itelètekrǫl* (BécsiK. 168)

Az (5a) példa soraiban, amikor Zsuzsannát férje, Joakim gyümölcsöskertjében meglátják a vének, a történések azon részei, amelyek határozatlan folyamatként jelennek meg: *bèmegē uala; iar uala; lat't'ac vala,* következetesen befejezetlen múlt alakot öltenek, míg a pillanatnyi események: *gerièdenec; èl fordeitac; lehaitac,* elbeszélő múltban íródnak.

(5b) *Es* ***ki mėgen vala*** *eyiecbèn Betulianac vǫlgèbè 7* ***meǵmoſdik uala*** *a viznç foɾɾaſā[bā]* (BécsiK. 36)

Az ismétlődés kifejezésére a folyamatos múlt gyakran társul igekötős igékhez. Az (5b) példájában is ez figyelhető meg. Judit három napig vendégeskedik Holofernésznél – mielőtt kegyeibe férkőzne, és levágná a fejét. Éjjelente (*eyiecbèn*), azaz háromszori ismétlődéssel ki megy (*ki mėgen vala*) Betuliának völgyébe, és ott megfürdik: *meǵmoſdik uala*.

(5c) *De kananeos* ***lakozyk vala*** *kedegh az ydǫben az felden Yeleneek kedeegh wr yften Abramnak ees monda hw̋neky* (JordK. 14)

Az (5c) mondatban a határozatlan időnek egy hosszabb megnyilvánulása látható: *lakozyk vala.*

A befejezetlen múlt eredményigékhez való társulása néha olyan folyamatokat jelöl, amelyek nem mennek végbe, csupán elkezdődnek:

(5d) *Ki megfoguan* ***m̄g foit'a uala*** *ǫtet monduan Ad meg miuèl taɾtoʒol*
(MünchK. 24; idézi: Gerőcs 2011: 167)

(5e) *Akar meely erössen mwkalkodyk vala . meeg ees* ***megh haal vala*** *ehel … Es hozya meene mondwan . yay yo tyztólendew atyam . bator meeg ees eggyw̋t mwkalkoggywnk . mynt annak elette*
(ÉrdyK. 464a; idézi: É. Kiss 2013: 64)

Nem lehetséges valakit megfojtani és utána követelni tőle a tartozását, így az (5d) példában a *m̄g foit'a ualá*-hoz inkább a *fojtogatni* értelem társul, mintsem eredeti inherens végponttal bíró jelentése. Ahogyan az (5e) példában sem hal meg a mondat alanya, hanem haldoklik, hiszen a bekezdés későbbi részében még mindig életben van, és újra megszólal.

3.3. A perfektum alakváltozása és ennek hatásai

Az igekötőrendszer kiépülése az ómagyar kor kezdetétől datálható, és az ómagyar kor végén már előrehaladott állapotot mutat – l. É. Kiss (2013: 71 (28)). Funkciójukat tekintve az igekötők használatában ott lakozott a lehetőség, hogy helyettesítsék a befejezettség perspektíváját és inherens végponttal bíró igealakokat formáljanak az igékhez járulva. Így az igekötők elterjedésével együtt a befejezett aspektus *-t(t)*-vel való jelölése redundánssá vált – lévén a már elterjedt igekötők is lezárttá tették a nézőpontot, és funkciója kezdett elhomályosulni. Mivel a befejezettség csírájában hordozza a múlt idő fogalmát, így a *-t(t)* aspektusjelölő funkciójának elkopásával a benne lévő múlt idő fogalmának kifejezése vált hangsúlyossá, és kezdte felvenni az egyszerű múlt időben lévő események jelölését, átvéve az *-á/-é* egyszerű múlt idő szerepét. Az *-á/-é* szerepnek átvétele egyúttal annak kiszorítását is eredményezte. Jól nyomon lehet követni a nyelv ezen változásait a komplex szerkezettel bíró múlt időket vizsgálva. A kódexekben is megfigyelhető, hogy egyre gyakoribbá váltak az olyan összetett alakjai a befejezett múltnak, ahol az eredeti segédige helyett megjelent a *volt*:

(6) a. ***Munkalkottam úuolt**- wen meg rekettek en enim meg fogatkoztanak en zemeim mikor remenkedem en istenembe /* (AporK. 60)
b. *Es mendenec kic* ***megmarattac volt*** *mendē nèmzètecbǫ[n]l kic* ***iǫttèc volt*** *Ihr̄lm èllèn felmennèc èztèndǫ[b]rǫl èztèndǫ[c]bè hog imaggac fèrègec vranac kiralat* (BécsiK. 317)
c. *... O halalatlan neepek / mi gonozt* ***tóttem volt*** *ti ellentók hogi enghemet . ezenkeppen meg wtaltatok* (ErdyK. 12b)

Bár még nem volt gyakori, azonban már az 15–16. században is váltakozott a *vala* és a *volt* használata a kódexekben, például a fent látható (6a), (6b) és (6c) példákban – ami jól mutatja a *-t(t)* funkciójának módosulását, és egyben az *-á/-é* pozíciójának megrendülését.

Nem kizárólag az összetett alakokban figyelhető meg a szerepátvétel. Jól látszik ez a fajta harc azon puszta létigéknél is, amelyek nem összetett szerkezetben fordultak elő segédigeként. A *vala* helyét ezen esetekben is átvehette a *volt*, mi több, ezen példák egyáltalán nem számítanak ritkának:

(7) a. *Es be mene isrl' egiptomba : es Iacob zolga* ***volt*** *cam-nak fǫldeben /* (AporK. 112)
b. *EZ Amos ꝓpheta nē* ***uolt*** *Iſayaſnac at't'a iollèhèt az es · ꝓpheta volt* (BécsiK. 213)
c. *hogi az istennek Annyͤa míndǫn bíntǫl Artatlan* ***volt*** */* (DebrK. 23)

Megesett, jóllehet elvétve, hogy a folyamatos múlt időben is *volt*-ra cserélték a *valá*-t:

(8) a. *Es monda ewnekik : mi dologh hogi enghemet kerestek volt / Nem* ***twggiatok volt*** *ee ?* (ErdyK. 123a)
b. *…es thalalek egy azzonyalatot mondhatatlan draga rwhakba ǫltǫztetwen, Jay en nekem nyawalyas feregnek , merth meg sem* ***thwdom wolt*** *ǫrdǫgnek alnakſagath* (TelK. 299)

Az eddigiekben bemutatott példák mind a nyelv formális használatához kötődtek. Azonban, míg a *-t(t)* szerepátvételének elterjedése az ómagyar kor végi kódexekben még csak kezdeti fázisában volt jelen, addig, ha megnézzük az Úriszék 1582–84 közötti peres szövegeiben előforduló múltidő-fajták gyakorisági listáját (Horváth 2011: 210), akkor látható, hogy a mindennapi nyelvhasználatban ugyanezen változás elterjedése már majdnem befejeződött:

(9) Múltidő-típusok száma 1582–84 között az Úriszék peres szövegeiben
-t(t) jeles múlt idő: 85,2%
-t(t) + *volt* típusú: 9,6%
-á/-é jeles múlt idő: 2,9%
Ø + *volt* típusú: 2,4%

Ugyanerre utal, ha megnézzük a Németh (2001: 135) által összeszámolt *-t(t)* jeles és *-á/-é* jeles múltidő-típusok megjelenéseit a kora középmagyar kori levelekben:

(10) Kora középmagyar kori levelekben a *-t(t)* jeles és az *-á/-é* jeles múlt idő típusok száma
-á/-é jeles múlt idő: 6,8%
-t(t) jeles múlt idő: 93,2%

Az *-á/-é* jeles múlt időnek a gyakorisága egyre csökkent, mert használatát mindinkább felváltotta a *-t(t)* toldalék. Ezzel egyidejűleg és ennek következményeként az összetett múlt idejű alakokban az esemény idejét kifejező *valá*-t fokozatosan kiszorította a *volt* segédige, ahogyan a puszta múlt idejű létigéknél is megtörtént az alakváltozás. A befejezett múlt idő alakjaiban a *volt* segédige teljesen felváltotta a *valá*-t (a folyamatos múlt időben ez nem történt meg, lásd 1. ábra), így az, ha csak rövid időre is, de meg tudott újulni, és eszköze maradt nyelvnek. Viszont a folyamat nem állt meg ezen a ponton. A *-t(t)* új szerepének rögzülésével a *-t(t)* +

-t(t) alak (pl. *mondott volt*) is óhatatlanul redundánssá vált, hiszen a befejezettséget ekkor már igekötők jelölték.

4. Igeidők a középmagyar korban

A közelmúltban fejezte be disszertációját Mohay (2018), amely átfogó képet nyújt a középmagyar kor informális regiszterében használatos múlt idők funkciójáról.

A középmagyar kori múltidő-használatra nézve elmondható, hogy nincsenek következetes szabályszerűségek, helyette inkább tendenciák figyelhetők meg, amelyek lehetnek specifikusak vagy analogikusak. Ez azt jelenti, hogy ha egy múlt idő fajta, pl. az *-á/-é* jeles múlt idő vagy a *-t(t) + vala/volt* alkalmas volt leírni egy cselekvés, történés idejét, aspektusát, vagy mindkettőt egyszerre, az nem jelentette azt, hogy az adott idejű és/vagy aspektusú cselekvést, történést következetesen ugyanazon múlt idő fajtával fejezték volna ki.

4.1. A *-t(t)* jeles és az *-á/-é* jeles múlt idő

A középmagyar korban a *-t(t)* jeles múlt idő képes volt kifejezni bármilyen funkciót elterjedtsége miatt, a múlt idők mintegy 80%-át kitéve.

Mohay azon az állásponton van, hogy az *-á/-é* jeles múlt idő a középmagyar korban döntő többségben a közelmúltat jelölte függetlenül az adott nyelvjárástól és területtől. Többek között a következő példákon keresztül szemlélteti a múlt idő ezen funkcióját:

(11) a. *ma **menenek** el sok karok utan* (MLev. 43; idézi: Mohay 2018: 77)
b. *Az Nagyságod levelet Galambos tegnap megh ebedkorban meg **ada***
(LPLev. 41; idézi: Mohay 2018: 77)

4.2. A *-t(t) + vala/volt*

A *-t(t) + vala/volt* funkcióit két nagyobb, időviszonyítástól függő és időviszonyítástól független csoportra osztja Mohay. Az előbbi csoportból az egyik legjellemzőbb, területileg kiterjedt használata az ómagyar korban is használatos előidejűség kifejezése volt, amelyben egy múlt idejű vagy jelen idejű eseményhez viszonyítva egy korábban történt eseményt jelenített meg alárendelő (12) és mellérendelő (13) összetett mondatokban egyaránt:

(12) *Merth ez el Mwlth keden es Alaÿa **Jwthek wolth** ezen kepen Mÿnth Jgaz masthan de Meg wgÿan Azon wthon wÿza Menthek az Mÿnth Jde **Jwthek wolth*** (MKLev. 84; idézi: Mohay 2018: 122)

(13) *Elewzerth azth **Jrtha wala** hogh megh Zombathra kwlgÿem oda, de Amasthonÿ lewelebe azth hatha hogh ezennel Minden kesedelemnelkwl elkwlgÿem*
(SLev. 6; idézi: Mohay 2018: 124)

A másik legelterjedtebb funkciója a befejezettség jelölésére szolgált:

(14) ***Megh tanoltam uolt*** *azt meg regen, hogy az mely fa maga hulattia giumeölczet, nem kel azt uernj es tepnj*
(LLev. 143; idézi: Mohay 2018: 128)

Önálló perfektiváló funkcióval rendelkezett, amely egy inherens végponttal bíró ige perfektivitását is nyomatékosíthatta. Az időviszonyítástól független funkciói közül legelterjedtebb a közeli múlt kifejezése:

(15) *noha tegnap azt* ***irtam uala****, hogi e' heten el indoll ó fólsege, mert az uala a' hire* (LLev. 131; idézi: Mohay 2018: 127)

4.3. A *Ø + vala/volt*

A *Ø + vala/volt* vonatkozhat jelen és jövő időre is. Az adatok szerint meglepően sok példa található ezen funkciójára (16a–b). Azonban leggyakrabban az események befejezetlen, folyamatos, huzamosabb ideig tartó múltbeli aspektusát jelölte (17).

(16) a. *Ma ugjmjnt chótórtókón el nem bochata az Vr, Pjnteken regel* ***akar uala*** *el bochatanj* (TLev. 20; idézi: Mohay 2018: 150)
b. *Itt mi most nagy czendesseghbe uagiunk, orankent* ***uarjuk uala*** *az Currensett kj az Saros Varmegie rendelese szerent fel ultessen bennunkett* (MLev. 9; idézi: Mohay 2018: 50)

(17) *egyket az temleczbe* ***vettete volt****, az masykat hozza volt ennen maga. az waar pyachan* (KLev. 76; idézi: Mohay 2018: 148)

5. Módszertan és a vizsgálati eredmények bemutatása

5.1. A módszertan rövid bemutatása

A script, amellyel a korpuszok szövegbányászata megvalósult, Python programnyelven íródott.[7] Technikai okokból ketté kellett bontani az informális, illetve formális szövegek elemzését. Míg a TMK rendszerében minden szöveg annotálva van, addig az Ómagyar korpusz esetében a szövegek nagy része morfológiailag nem elemzett és nem normalizált. Az utóbbi esetben ahol lehetett, a normalizált nyelvemléket használtam fel. Amennyiben erre nem volt lehetőség, úgy a betűhű karaktereket mai formára hoztam a könnyebb keresés érdekében.

A számítógépes korpuszvizsgálat eredményeinek bemutatását három nagyobb egységre tagolom: 1. informális korpusz; 2. formális korpusz; 3. informális

[7] A tanulmány egyik lektora teszi fel a kérdést: „miért volt szükség külön scriptre az adatok előállításához, hiszen mindkét korpusznak van lekérdezőfelülete". Külön szkriptre a lekérdezőfelületek eredményeinek évek szerint való csoportosítása és megjelenítése miatt volt szükség, illetve a nem normalizált szövegek esetében a vizsgált alakok keresése miatt volt elengedhetetlen.

és formális korpuszok eredményeinek összevetése. Az eredményeket grafikonos ábrával szemléltetem, illetve századokra lebontott nyers gyakorisági táblázatot is közlök a fejezet végén.

Minden diagramon az y tengely képviseli a százalékos arányokat (*találatok száma / összes szó*), az x tengely pedig az évszámokat. Amint az már első ránézésre is szembetűnő lehet a vizualizációkat vizsgálva, sok esetben a diagram arányvonalai szeszélyes ívet írnak le, pl. az 1. ábrán a piros, a zöld és a kék vonal 1684-től felfelé kezd ívelni dinamikusan, azután ugyanennyire dinamikusan megint lefelé. Megállapítható, hogy a vizsgált nyelvváltozások folyamatát nem minden részletében tükrözik hűen a diagramok. Ahogyan a fejezet végén lévő századokra bontott táblázat is jól mutatja, a szeszélyességet a rendelkezésre álló szövegállomány hullámzó tokenszáma okozhatja. Minél több adat áll rendelkezésre, általában annál megbízhatóbb következtetésekkel jár egy vizsgálat; minél kisebb az elemezhető adatok száma, a levont konzekvenciák annál inkább ingatag lábakon állnak. A korpuszok némely időszakában kevesebb adat áll rendelkezésre, s így az adott időszakról alkotott kép reprezentatív értéke is csökken.

5.2. Az informális eredmények bemutatása

5.2.1. A befejezett múlt és befejezetlen múlt

Az 1. ábrán 1485–1771 közötti adatok vannak megjelenítve. Négy különböző színnel jelölöm a négy különböző múlt időt: 1. pirossal a befejezett + *vala*; 2. kékkel a befejezett + *volt*; 3. zölddel a befejezetlen + *vala*; 4. barnával a befejezetlen + *volt* vonalai láthatóak.

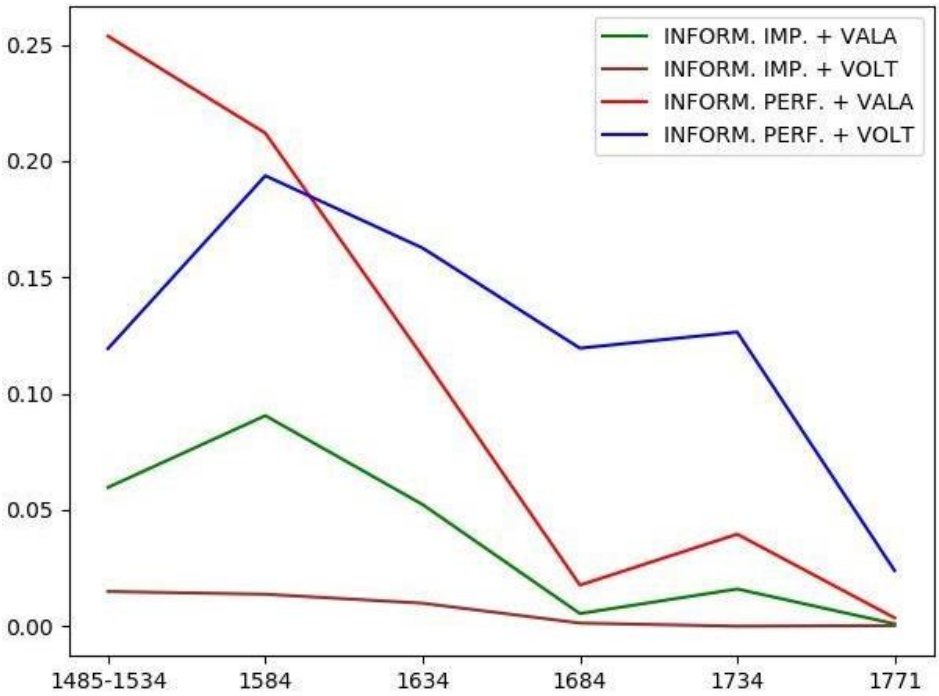

1. ábra. *Informális korpusz: a befejezett/befejezetlen* + vala/volt *százalékos aránya a szavak számához mérten 50 éves bontásban.*

A mindennapos nyelvhasználathoz közelebb álló korpuszok vizsgálata, ahogy az 1. ábrán látható, azt mutatja, hogy a pirossal jelölt *vala* típusú befejezett múlt már 16. század elején elkezdett kikopni az informális regiszterből. Használata egyre kevésbé részesült előnyben. A 17. század végétől gyakorisága alacsonyan stagnál, és bár elszórtan, de bizonyosan fennmaradt egészen a középmagyar kor végéig.

A kék vonallal jelölt *volt* típusú befejezett múlt ehhez képest a 16. század elején felfelé ívelő gyakorisággal jelenik meg. A 16. század harmadik harmadában kezdte átvenni a *vala* pozícióját, azonban egészen a 17. elejéig a szerepátvétel nem történt meg. A 17. század első felétől már csökkenő tendenciát mutat elterjedtsége, ugyanakkor minden bizonnyal kijelenthető, hogy ekkortól a *volt* válik uralkodóvá a *vala* gyakoriságával összehasonlítva. A *volt* dominanciája mindvégig azonosítható, azonban görbéje – ahogyan az összes többi összetett múlt időnek is – folyamatosan csökken a 18. század utolsó harmadáig.

Jól szemlélteti a ma is használatos múlt idő akkorra kialakult dominanciáját a *volt* és a *vala* alakos összetett múlt idők hirtelen zuhanása a grafikonon. Ennek következtében körülbelül egy időben vesztette el végleg létjogosultságát *vala* párjával együtt, annak ellenére, hogy utóbbi jóval előbb kezdett el kikopni az informális regiszterből.

Ámbár a zöld vonallal jelölt befejezetlen + *vala* típusú múlt idő irányvonala követi a *valá*-val alkotott befejezett múlt előfordulásának negatív dinamikáját, ugyanez a kapcsolat nem áll fenn a barnával jelölt befejezetlen + v*olt* típusú múlt és a befejezett párja között. Sőt: habár többször is felbukkant a 15. század végétől a 17. század elejéig minimális számban, ezután összesen 2 előfordulását számláltam a szövegekben. Megállapítható, hogy a *volt* típusú befejezetlen múltnak semmilyen kapcsolatát nem lehet kimutatni befejezett párjával.

Erre a jelenségre magyarázatként szolgál, ha szemügyre vesszük, milyen hatása lehetett a *-t(t)* befejezettséget jelölő szerepének eltűnése a *-t(t)*-vel jelölt befejezett jelenre: a befejezettség aspektusa nélkül nem volt akadálya annak, hogy a *-t(t)* jeles igei alakok határozatlan ideig tartó, folyamatos múltbeli cselekvést, történést írjanak le:

(18) a. *Maſod[z]or. hogÿ Chehes helien* ***lakot,****. es* ***tanult****,. Es iambor nem[z]et,. es iamborul* ***élt****, ...* (JLev. MNy. 52: 227–228. 1592)

b. *A Szegény Saltzburgumiak még ki nem takarodhattak egészen a magok heljekből,. szűntelen jőnek, hol 200zan, hol tőbben,. most* ***ment*** *itt két száz s egy nehány keresztűl.* (Peregr1. 120. 1732.)

c. *...Udvariban lakozo Furián Jánostul hallotta,. hogy. midőn a kanászát* ***hozta****.* ***látta****. hogy egy Aszon Urastul harmatot* ***szedet****.* (Bosz. 362. 1744/1747.)

Sok példát lehet találni, ahol *-t(t)* jel nem értelmezhető befejezett jelenként, hanem inkább egy múltban lévő folyamatot ábrázol, ahogy a (18a–c) példákban is látni lehet. A fenti eszmefuttatást és a (18) példáit, vagy akár a ma használatos múlt idő tulajdonságait is figyelembe véve valószínűsíthető, hogy a *Ø* + *valá*-t azért nem váltotta fel a *Ø* + *volt* alakja, mert az igekötő nélküli *-t(t)* jeles alak ekkor már eleve folyamatos múlt időt fejezett ki, magyarán nem volt annyi funkcionális szabad tere, mint a *-t(t)* + *volt* alaknak.

5.2.2. A puszta *vala/volt*

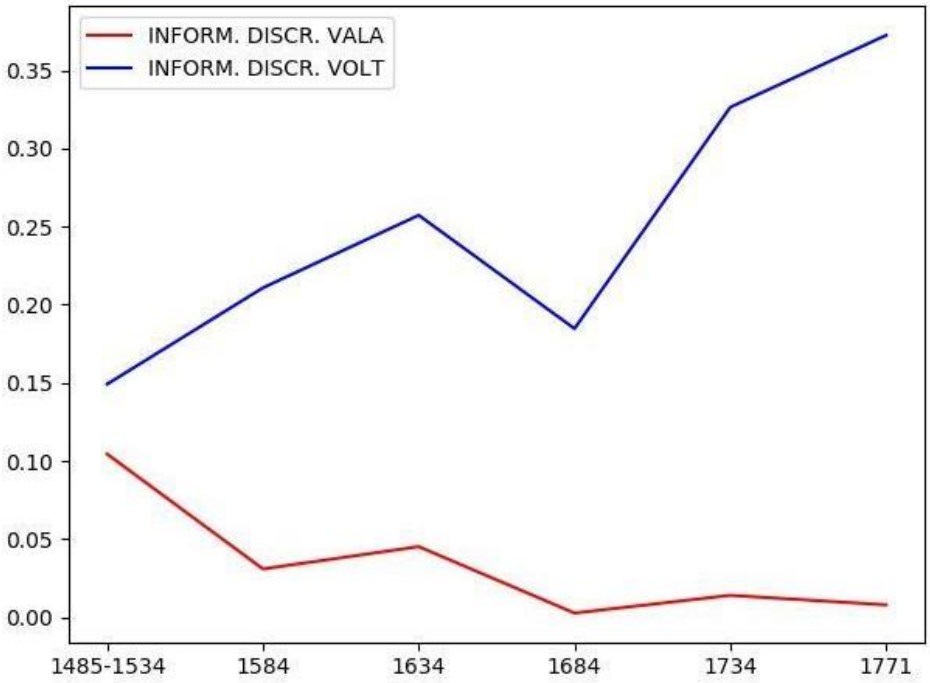

2. ábra. *Informális korpusz: a puszta* vala *és* volt *százalékos aránya a szavak számához mérten 50 éves bontásban.*[8]

Ebben az esetben olyan alakokat számolt a program, amelyek nem egy összetett igeidő segédige funkcióját töltötték be. Ebben a kontextusban a *-t(t)* szerepátvétele egyértelműen azonosítható már a 15. század végén.

5.3. Eredmények: formális korpusz

5.3.1. A befejezett múlt és befejezetlen múlt

A 3. ábrán a formális korpusz 1433 és 1626 közötti összesített adatai vannak szemléltetve. Mintegy 100 évvel kevesebbet fed le a vizsgált korpusz időbeli terjedelme, mint az informális korpusz esetében. Mindazonáltal így is megfelelően pontos képet nyújt a kódexek nyelvezetének tulajdonságairól, és rávilágít a kétfajta korpusz, illetve a kétfajta nyelvi reprezentáció különbségeire.

Négy különböző színű szaggatott vonallal jelölöm a két különböző múlt idő négy különböző alakját: 1. pirossal a befejezett + *vala*; 2. kékkel a befejezett + *volt*; 3. zölddel a befejezetlen + *vala*; 4. barnával a befejezetlen + *volt* vonalai láthatóak.

[8] A „discr.” rövidítést a továbbiakban a *vala* és a *volt* azon megjelenéseire használom a szövegekben, ahol nem egy összetett múlt idő részét képezik. Tehát: „összes vala és volt száma” mínusz „vala és volt száma összetett múlt időkben”.

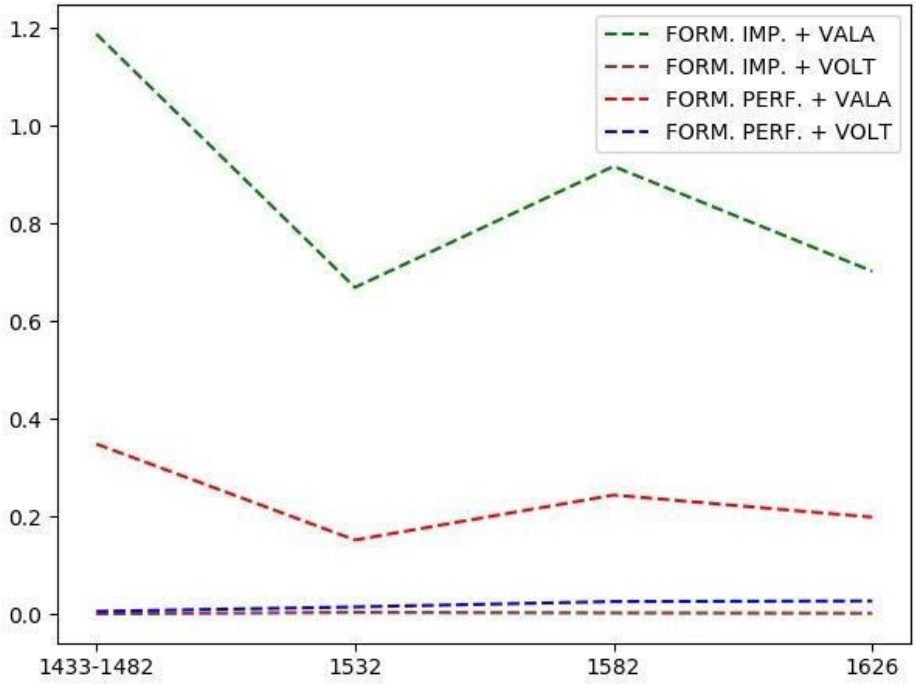

3. ábra. *Formális korpusz: a befejezett/befejezetlen* + vala/volt *százalékos aránya a szavak számához mérten 50 éves bontásban.*

A piros szaggatott vonallal jelölt *-t(t) + vala* jelenléte első pillantásra is meghatározó a kék szaggatott vonallal jelölt *-t(t) + volt*-hoz képest a 3. ábrán. Nem látszik semmilyen fokú konfrontáció sem a befejezett alakoknál, sem pedig – ahogy számítani lehetett rá az informális grafikonok bemutatása után – a befejezetlen típusú múlt időknél. Kijelenthető, hogy a kódexekben, illetve bibliákban egyaránt töretlenül uralkodó maradt az *-á/-é* jeles segédigével használt praeteritum perfectum alakja 1626-ig némileg csökkenő tendenciája ellenére is. Külön érdekesség, hogy a formális korpusz szövegeiben jóval nagyobb arányban található *Ø + vala*, mint az informális korpuszban. Ez a különbség talán a kódexekben és bibliafordításokban gyakori elbeszéléseknek köszönhető.

5.3.2. A puszta *vala/volt*

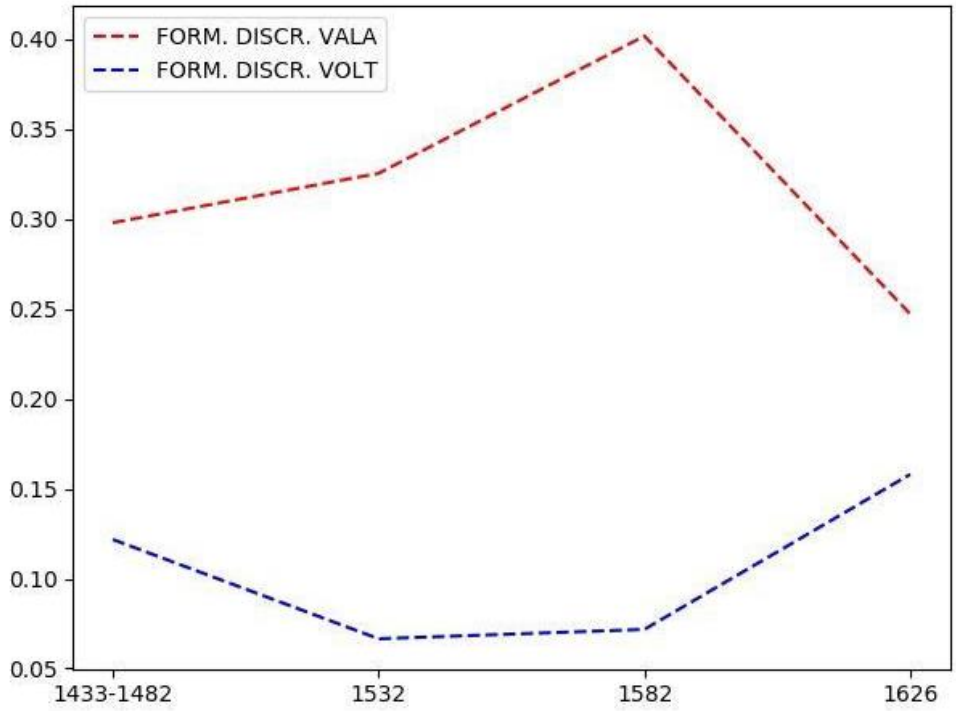

4. ábra. *Formális korpusz: a puszta* vala *és* volt *százalékos aránya a szavak számához mérten 50 éves bontásban.*

Kimutatható a puszta *volt* használtságbeli fokozatos növekedése, valamint a puszta *vala* fokozatos csökkenése a 16. század végétől, amennyiben összevetjük arányaikat kizárva azon alakokat, melyek összetett múlt időkhöz köthetőek (4. ábra). Ez könnyen jelentheti azt – bár a váltakozó adatmennyiségek miatt nem konstatálható –, hogy a *-t(t)* szerepének módosulása ekkortájt kezdett kihatni a hagyományőrzőbb regiszter nyelvezetére.

5.4. Összehasonlítás: informális és formális korpusz

5.4.1. A befejezett múlt

Az 5. ábrán az informális és formális korpuszok eredményei – az 1. ábra és a 3. ábra – vannak egymásra vetítve a befejezetlen alakok eltávolításával.

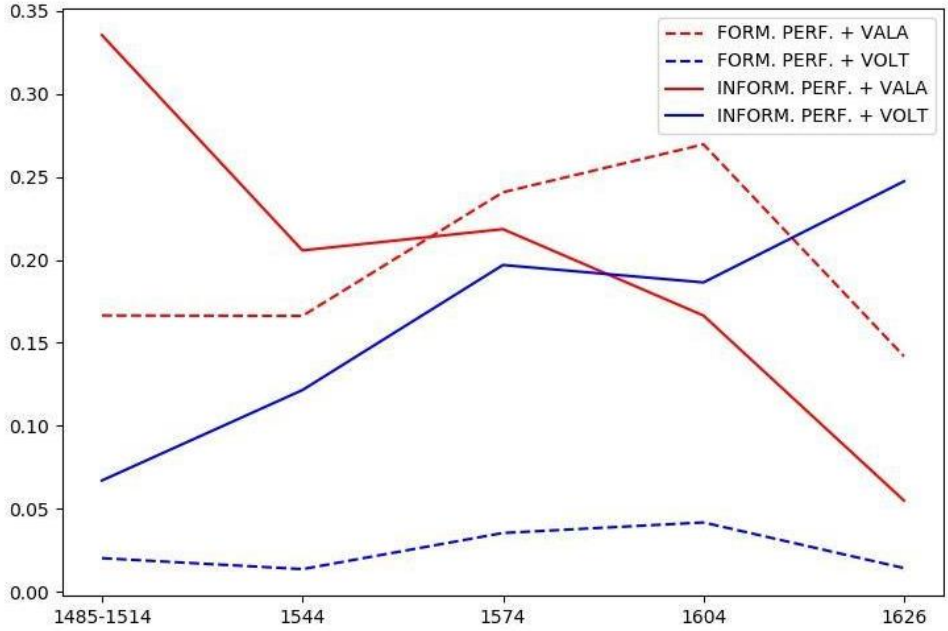

5. ábra. *Informális és formális korpusz összehasonlítása a befejezett* + vala/volt *tekintetében 30 éves bontásban.*

Egymásra vetítve a két grafikont tisztán látszik, hogy a formális korpusz szövegei egy másik nyelvállapotot – amit nagy valószínűséggel korábbi nyelvi állapotnak lehet titulálni – tükröznek az informális korpusz szövegeihez képest. Adja magát a kijelentés, hogy a kódexek és bibliafordítások formális nyelvezete lassabb ütemben változott, de ugyanazon irányba tartott, mint az aktuális élethelyzeteket rögzítő és a hagyományoktól kevésbé kötött informális szövegek nyelvezete. Tekintve a nem szaggatott irányvonalakat, a 16. század második harmadára a *-t(t)* egyszerű múlt idő uralkodóvá válása az *-á/-é* jeles egyszerű múlt idővel szemben, szerepkörét átvéve már befejeződött, míg kódexek és bibliafordítások formálisabb nyelvezetében még éppen, hogy csak elkezdődhetett ezen folyamat. Jobban megvilágítja az 5. ábra alapján tett következtetéseket a következő diagram, amelyen a puszta *vala/volt* számlálásának arányosítását, annak összevetését szemléltetem.

5.4.2. A puszta *vala/volt*

A 6. ábrán a 2. ábra és a 4. ábra grafikonjait illesztettem egymásra.

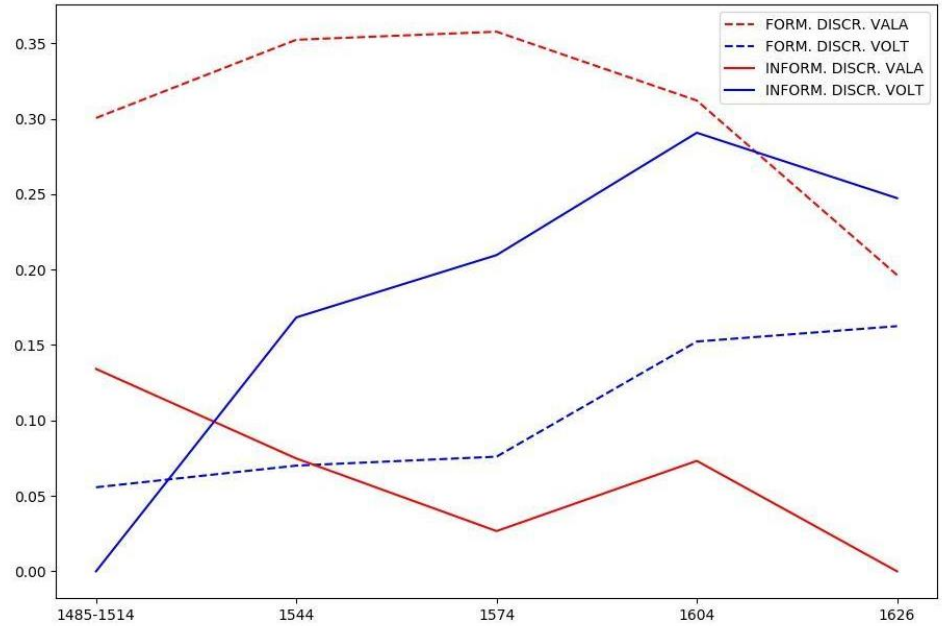

6. ábra. *Informális és formális korpusz összehasonlítása a puszta* vala *és* volt *tekintetében 30 éves bontásban.*

A 6. ábra jóval markánsabban szemlélteti az 5. ábra alapján megfogalmazott állításokat. Mivel diszjunkt relációban áll a két ábra egymással a számlált alakok vonatkozásában, ekképpen a 5. ábrán leginkább a puszta *-t(t)* szerepének alakulása tanulmányozható, amely az összetett múlt időkben tapasztalható változás indukátora volt. Valóban úgy tűnik, hogy a két regiszter ugyanazon változás felé halad, csupán időbeli különbséggel. A piros szaggatott vonal követi a sima párjának orientációját, de közel egy évszázaddal lemaradva jelentkezik használatának leépülése utóbbihoz mérten. A kék, szaggatott vonal növekedésének üteme ezzel szemben nem mutat olyan nagy lemaradást a kék nem szaggatott vonallal szemben, gyakoriságban viszont igen.

5.5. Gyakoriságok századokra bontva

Az elérhető adatmennyiségek mindkét típusban hullámzóak, amely tulajdonságuk megmagyarázhatja az arányok ugyancsak hullámzó voltát a fent ismertetett diagramokon. Minél több adat áll rendelkezésre, az eredmények annál inkább reprezentatívak, és fordítva, minél kevesebb nyelvemlék maradt ránk egy adott korból, az elemzés annál kevésbé tükrözi hűen az adott kor nyelvi állapotait.

5.5.1. Informális korpusz

(19)

	1485–1500	**16. század**	**17. század**	**1700–1771**
Összes szó:	155	132666	122056	940831
Ø* + *vala	0	117	7	95
Ø* + *volt	0	20	1	1
-t(t)* + *vala	1	268	29	238
-t(t)* + *volt	0	249	147	796
discr. *vala*	0	56	7	109
discr. *volt*	0	290	264	3284

Amint az látható a fenti összesítésben, az adatok számbelisége valóban nem mutat kiegyensúlyozottságot. A legtöbb adat, mint az várható is lenne, a 18. századból áll rendelkezésre, mintegy 940 ezer token, így feltehetőleg a grafikonokon is ezen idősáv szolgáltatja a legmegbízhatóbb statisztikákat. Ehhez képest a 16. és 17. századból összesen található nagyjából 250 ezer szövegszó, ami úgyszintén nem mondható csekély információhalmaznak.

A puszta számok tükrében is kiviláglik, hogy a *-t(t) + volt* használtsága meghaladta a *-t(t) + vala* összetételét, és fenn is maradt ez az állapot az analizált idősávban. A *Ø + volt* és a *Ø + vala* viszonyáról nem mond újat a fenti táblázat, azonban a századonkénti bontás méginkább kihangsúlyozza a puszta *volt* megkérdőjelezhetetlen dominanciáját a *valá*-val szemben – már a 16. században mindössze egyötödét teszi ki utóbbi az előbbinek. A 17. századtól a *vala* összes előfordulása sem ér fel a kizárólagos *volt* előfordulásainak számával.

5.5.2. Formális korpusz

(20)

	1433–1500	**16. század**	**1600–1626**
Összes szó:	166173	2041142	188944
Ø* + *vala	1711	15054	1169
Ø* + *volt	0	53	1
-t(t)* + *vala	508	3678	268
-t(t)* + *volt	9	378	27
discr. *vala*	524	6930	371
discr. *volt*	176	1519	307

Az Ómagyar korpusz táblázatában is talán a legsokatmondóbb, ha összevetjük a diszkriminatív alakokat. Míg a 15. és 16. században közel egyharmadát, illetve egyötödét teszi ki a *volt* a *valá*-nak, addig a 17. század elejéről származó számadatok mentén már majdnem ugyanannyit lehet belőlük megszámolni. A puszta létigéknél végbemenő alaki változás, illetve annak hatása ezekben a századokban még nem nem igazán befolyásolta az összetett múlt idők alakjait.

Kirívóan magas gyakoriságot mutat a folyamatos/befejezetlen múlt idő. Külön érdekes, hogy mennyire eltér ezen fajta múlt idő frekvenciája a két fajta regiszterben. A kódexekben és bibliafordításokban tapasztalható igen magas gyakorisága mindenképpen azt mutatja, hogy gyakran használták elbeszélésekben.

6. Összegzés

A számítógépes korpuszvizsgálat eredményeképpen a statisztikák kimutatták, milyen változásokat eredményezett a befejezett, illetve a befejezetlen összetett múlt időkben az ómagyar kor végén az a folyamat, melynek során a *-t(t)* igei toldalék kezdte átvenni az *-á/-é* jeles múlt idő szerepét az igekötőrendszer kiépülésének hatására.

A *-t(t)* múltidő-jellé válásával a befejezett múlt időt a *-t(t)* + *-t(t)* szerkezetben feltehetőleg régmúltként, a múltnál is régebbi eseményt kifejező igeidőként értelmezték, így képes volt elterjedni ezen alakjában. Azonban az igekötők – amelyek ugyancsak alkalmasak voltak a befejezettség kifejezésére – kiépülése és elterjedése következtében rövid időn belül a befejezett múlt idő ezen alakjában is kikopott a mindennapi nyelvhasználatból, mivel az igekötők mellett redundánssá vált.

Az informális szövegek tanúsága fényében a *Ø* + *volt* szerkezet ritkulása követte a *vala* létige kikopásának ütemét, és a *valá*-val azonos időben veszett ki a nyelvből.

A befejezetlen múlt funkciója a korábbi befejezett jelen alakjában öltött testet. Mikor a befejezettség jelölését a *-t(t)* toldaléktól az igekötők vették át, már nem volt akadálya annak, hogy az igekötő nélküli *-t(t)* toldalékos igealakok olyan múltbeli eseményt írjanak le, amelyet határozatlan ideig tartó folyamatként lehetett érzékelni. Ilyen módon a *-t(t)* toldalék vált az imperfectum praeteritumnak is a kifejezőjévé.

A puszta *vala* és *volt* gyakoriságának vizsgálata valószínűsítette, hogy a 16. század második harmadára a *-t(t)* toldalék – a puszta létigék tekintetében – új szerepében már elterjedt és dominánssá vált, eltérően attól, ahogyan az összetett alakok változása alapján gondolnánk.

Az informális és formális korpuszok szövegeinek összevetésénél minden jel arra utalt, hogy a formális regiszter egy korábbinak mondható állapotot tükröz az informális regiszterhez viszonyítva.

Végezetül érdemes megemlíteni, hogy a cikkben használt formális–informális megkülönböztetés nem teljesen fedi a valóságot, mivel a TMK adatbázisá-

ban misszilisek is fellelhetőek. A misszilisek között lehetnek irodalmi jellegű szövegek is, amelyek nem tartoznak szigorúan véve az informális regiszterhez.[9] Például elképzelhető bennük archaizáló nyelvhasználat mintegy stilisztikai eszközként, ami természetesen nem tükrözi a közvetlen nyelvhasználatot. Ennek ellenére a két vizsgált szövegcsoport közül az egyik inkább formális, míg a másik inkább informális nyelvemlékeket őriz, ezért vizsgálat során indokolhatónak találtam ezen megkülönböztetésüket és összevetésüket. Abban a tekintetben is egyszerűsítéssel kényszerültem élni, hogy a nyelvi változások analizálásakor nem vettem figyelembe a területi különbségeket[10]. Erre sajnos az adott keretek között nem lett volna lehetőségem, de egy jövőbeli kutatás során érdemes lenne megvalósítani.

Hivatkozások

Dékány Éva 2013. Az *-and-ó/-end-ő* igenevek. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 253–6.

Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Novák Attila–Varga Mónika 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból. Korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.

E. Abaffy Erzsébet 1992. Az igemód- és igeidőrendszer. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/1. Akadémiai Kiadó. Budapest. 120–83.

É. Kiss Katalin 2013. Az ómagyar igeidőrendszer. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 59–74.

Gerőcs Mátyás 2011. Aspektus és igekötő. A mondat belső szerkezete a kései ómagyarban. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba. 153–70.

Horváth Laura 2011. Aspektusjelölés kései ómagyar és középmagyar kori szövegekben. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia.* PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba. 205–24.

Mohay Zsuzsanna 2018. *Múltidő-használat a középmagyar korban. A múlt idők középmagyar kori funkcióinak vizsgálata.* Doktori értekezés. ELTE BTK.

Németh Renáta 2001. Múlt idejű igerendszerünk a korai középmagyar korban. In: Büky László–Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Magyar és finnugor alaktan.* Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 131–9.

Novák, Attila–Katalin Gugán–Mónika Varga–Adrienne Dömötör 2018. Creation of an Annotated Corpus of Old and Middle Hungarian Court Records and Private Correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52: 1–28.

[9] Lektori megjegyzés, aminek figyelembe vételével pontosítani lehetne az eredményeket.

[10] Újabb lektori megjegyzés, amit kivitelezve pontosabb képet kaphatnánk az eredményekből.

Simon, Eszter 2014. Corpus Building from Old Hungarian Codices. In: É. Kiss, Katalin (ed.): *The Evolution of Functional Left Peripheries in Hungarian Syntax*. Oxford University Press. Oxford. 224–36.
Simon Eszter–Sass Bálint 2012. Nyelvtechnológia és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XXIV: 243–64.

Halász Dávid
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
david.peter.halasz@gmail.com